

Krzysztof Walczak

Akademia Kaliska

im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego

e-mail: k.walczak@akademiakaliska.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0001-7581-2730>

Skrypt *Prowadzenie biblioteki i konserwacja książki w obozie żołnierskim* autorstwa Janusza Teodora Dybowskiego jako przykład działalności instrukcyjno-metodycznej w czasie II wojny światowej

DOI: <http://doi.org/10.18778/0860-7435.34.01>

Abstrakt: Przedmiotem artykułu jest dokument autorstwa późniejszego literata, autora książek i sztuk teatralnych Janusza Teodora Dybowskiego, przygotowany w postaci skryptu na potrzeby polskich żołnierzy internowanych w Szwajcarii i wydany w Genewie w początkach lat czterdziestych dwudziestego wieku. Dokument, omówiony z wykorzystaniem metody historycznej, stanowi interesujący przykład działalności instrukcyjnej, przygotowującej do prowadzenia prac bibliotekarskich w specyficznych warunkach obozu jenieckiego.

Słowa kluczowe: Biblioteki żołnierskie, Dybowski Janusz Teodor, metodyka pracy bibliotecznej, obozy internowanych, Polacy w Szwajcarii

W księgozbiornie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu odnaleziono interesującą grupę dokumentów stanowiących cykl wykładów dla żołnierzy polskich internowanych po przekroczeniu granicy w Szwajcarii w wyniku klęski Francji w 1940 r. Przypomnieć wypada, iż po klęsce wrześniowej znaczna liczba żołnierzy polskich znalazła się we Francji – pozostającej formalnie w stanie wojny z hitlerowskimi Niemcami – gdzie sformowano z Polaków cztery dywizje, w tym m.in. 2 Dywizję Strzelców Pieszych walczącą na południu Francji.

W wyniku klęski Francuzów część Polaków walczących w kampanii francuskiej przedostała się do Anglii, jednak żołnierze wspomnianej 2 Dywizji nie mieli innego wyjścia, jak przekroczyć granicę francusko-szwajcarską, co spowodowało ich internowanie w tym tradycyjnie neutralnym kraju, liczącym się wszakże z interwencją niemiecką (Halbrook, 2015, s. 274). Internowani Polacy (a także Francuzi, którzy w znacznej liczbie również przekroczyli granicę uchodząc przed wojskami niemieckimi¹) pozostali aż do końca wojny na terenie Szwajcarii w obozach, pilnowani przez znaczną część armii szwajcarskiej². Ich położenie było szczególne, bowiem z jednej strony Szwajcarzy traktowali ich jako żołnierzy internowanych, zgodnie z zasadą neutralności swojego kraju, z drugiej jednak strony już w 1940 r. generał Władysław Sikorski polecił żołnierzom polskim w razie agresji niemieckiej na Szwajcarię wziąć udział w obronie tego kraju³. Niezależnie od tego Polacy wnieśli znaczący wkład w gospodarkę Szwajcarii, bowiem żołnierze polscy nie tylko uczestniczyli w pracach rolnych ze względu na trudną sytuację aprowizacyjną, z jaką w latach wojny borykali się Helweci, lecz również wybudowali znaczne ilości dróg (do dzisiaj zwanych „Polenwege”), a nawet stanowiska obronne artylerii w rejonie Andermatt.

Mimo iż warunki ich pobytu były odmienne i znacznie lepsze aniżeli w niemieckich „oflagach” i „stalagach” (tu żołnierze mieli status jeńców, znacznie gorzej traktowanych nawet w porównaniu z jeńcami innych narodowości – oprócz Rosjan), internowani musieli znosić przymusową bezczynność i brak możliwości włączenia się do walki. By zapobiec obniżaniu się morale żołnierza, a jednocześnie aby przygotować internowanych do służby Polsce po zakończeniu wojny, wyżsi stopniem oficerowie organizowali – w oparciu o instytucje wspierające internowanych – m.in. działalność oświatową i kulturalną, mającą nie tylko zapłacić czas pobytu w Szwajcarii, lecz również podnieść wiedzę i kwalifikacje żołnierzy w wielu dziedzinach. Żołnierze mieli możliwość nauki

¹ Liczba internowanych obu wymienionych narodowości sięgała 43 tys. ludzi.

² Źródła mówią o 3 Dywizji Piechoty oraz części 7 Dywizji Piechoty, a zatem sześciu pułkach dozorujących internowanych Polaków i Francuzów.

³ Kwestię tę ustalono ostatecznie pomiędzy Szwajcarią i władzami polskimi na emigracji w kwietniu 1941 r.

w systemie szkolnym od szkół powszechnych aż po studia uniwersyteckie, a nawet możliwość uzyskania doktoratów, swoją jednak koleją toczyły się zajęcia kulturalno-oświatowe w poszczególnych obozach, szeroko rozrzuconych po terenie Szwajcarii. Inicjatorem działań oświatowych wśród internowanych żołnierzy był dowódca 2 Dywizji gen. Bronisław Prugar-Ketling, który organizację pracy oświatowo-kulturalnej powierzył Adamowi Vetulaniemu, profesorowi prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, a ówczesnemu internowanemu w Szwajcarii plutonowemu 2 Dywizji Strzelców Pieszych, który pozostawił wspomnienia z tego okresu (Vetulani, 1976).

Przejawem takiej działalności jest właśnie przechowywany w zbiorach ZNiO cykl wykładów dla polskich żołnierzy internowanych w Szwajcarii, przygotowany i wydany przez YMCA Service d'aide aux internes militaires en Suisse; instytucję mieszczącą się w Genewie przy ulicy Paquis 52.

Zachowało się siedem zeszytów wykładów o różnej objętości, wydanych dość starannie w formie maszynopisu (z zastosowaniem polskich liter), powielanego przy pomocy powielacza białkowego. Teksty, nieposiadające odrębnych okładek, odbijano na niebiesko-seledynowym papierze żeberkowanym, pozbawionym wszakże znaków własnościowych czy filigranów. Zeszyty trafiły do zbiorów biblioteki Ossolineum w 1952 r. w formie daru (niestety brak informacji o darczyńcy) i zostały oprawione we współczesną oprawę wspólną⁴.

W tekstach wykładów podejmowano rozmaite zagadnienia. Odnotować należy, że nie zachował się wykład pierwszy, zaś kolejne poświęcono następującej tematyce:

Wykład 2 autorstwa K. Donimirskiego⁵ zatytułowany *Wieczory świetlicowe* omawia potrzebę i cel organizacji spotkań żołnierzy w świetlicy, a także uczy organizacji wieczorów, omawiając również zagadnienie umiejętnej pracy oświatowej, wplatanej w te działania.

Wykład 3 autorstwa inżyniera Franciszka Abgarowicza⁶ pt. *Jak prowadzić pogadanki* zapoznaje czytelnika (i – jak sądzić należy – słuchacza) z organizacją pogadank, w tym z doborem tematu i prelegenta, omawiając też przygotowanie dyskusji oraz technikę prowadzenia pogadank.

⁴ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. 317.114 II

⁵ Starszy strzelec K. Donimirski – nie udało się odnaleźć bliższych danych biograficznych.

⁶ Prawdopodobnie chodzi o inż. Franciszka Kazimierza Abgarowicza (1901–1979), absolwenta Wydziału Rolniczo-Lasowego Politechniki Lwowskiej. Od roku 1934 do wybuchu II wojny światowej był pracownikiem oświaty, m.in. pełnił funkcję kierownika Szkoły Społeczno-Rolniczej w Liskowie, następnie w Szwajcarii do 1945 r. Po powrocie do kraju pracował naukowo w SGGW w Warszawie.

Wykład 4 – „Jak prowadzić kronikę obozu” – autorstwa starszego strzelca M. Sango⁷ omawia formy tworzenia kronik: sprawozdawczej, reportażowej i retrospektywnej.

Wykład 5 autorstwa Adama Vetulaniego, zatytułowany *Stosunki polsko-szwajcarskie w przeszłości dziejowej*, jest ciekawą próbą omówienia kontaktów polsko-szwajcarskich aż do chwili internowania Polaków w 1940 r. Tekst ten napisany jest z widoczną znajomością tematu i różni się zasadniczo od większości pozostałych wykładów zarówno erudycją autora, jak i znaczną objętością.

Wykład 7, autorstwa majora Władysława Czocho⁸, poświęcono tematowi *Żołnierskie spółdzielnie obozowe, ich organizacja i prowadzenie*. Tekst, zgodnie z założeniami, miał służyć popularyzacji wśród żołnierzy idei spółdzielczości, szeroko lansowanej w okresie międzywojennym przez wybitnych socjalistów⁹, z nadzieją na jej wprowadzenie w życie po zakończeniu wojny.

Wykład 8 *Rolnictwo w Szwajcarii* gościnnie przygotował J. de Mortini¹⁰, Szwajcar, popularyzujący wśród Polaków gospodarkę rodzinnego kraju.

Brakujący w powyższym wykazie wykład szósty został przygotowany przez kanoniera 1 Dywizji Grenadierów¹¹, byłego wicedyrektora Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu Janusza Teodora Dybowskiego, bo tak zarekomendowano w tym skromnym opracowaniu przyszłego literata i dramaturga, i nosił tytuł *Prowadzenie biblioteki i konserwacja książki w obozie żołnierskim*. Warto zatrzymać się nad tym tekstem, świadczącym, jeśli dosłownie potraktować tytuł pracy, o działalności instrukcyjno-metodycznej w zakresie bibliotekarstwa, prowadzonej w trudnych warunkach internowania.

Autor pracy, Janusz Teodor Dybowski, urodził się 1 kwietnia 1909 r. w Zduńskiej Woli, jednak w kilkanaście miesięcy później stał się (naturalnie wraz z rodzicami) mieszkańcem Piwoniec, wsi stanowiącej dzisiaj dzielnicę wielkopolskiego Kalisza. Jego ojciec, Teodor Dybowski był nauczycielem, zatem najwcześniejsze lata życia przyszłego pisarza wiązały się ze szkołą w Piwonicach. Po pierwszej wojnie światowej Janusz Teodor Dybowski rozpoczął naukę w kaliskim Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki, zaś po jego ukończeniu zamierzał podjąć studia prawnicze w Poznaniu, ostatecznie jednak, po pewnym

⁷ Starszy strzelec M. Sango – nie udało się odnaleźć bliższych danych biograficznych.

⁸ Władysław Czocho, major, dowódca II batalionu 6 Kresowego Pułku Strzelców Pieszych, znajdującego się w składzie 2 Dywizji Strzelców Pieszych.

⁹ Jednym z popularyzatorów spółdzielczości był prezydent II Rzeczypospolitej Stanisław Wojciechowski.

¹⁰ J. de Mortini – nie udało się odnaleźć bliższych danych biograficznych.

¹¹ Część żołnierzy tej dywizji, rozformowanej na rozkaz jej dowódcy gen. Bronisława Ducha po klęsce Francji dołączyła do internowanych żołnierzy 2 DSP.

czasie spędzonym na wykładach z zakresu ekonomii i filozofii na Uniwersytecie Poznańskim, rozpoczął studia prawnicze w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie¹². Po uzyskaniu dyplomu przygotowywał rozprawę doktorską, ostatecznie jednak nie zakończył przewodu obroną pracy, by przenieść się ponownie do Poznania dla dokończenia rozpoczętych niegdyś studiów. W 1937 r. podjął pracę w Bibliotece Raczyńskich jako bibliotekarz oraz zastępca dyrektora do spraw administracyjnych, pełniąc tę funkcję zapewne do czasu mobilizacji w sierpniu 1939 r. Nie jest wykluczone, że szybki awans Dybowski zawdzięczał m.in. bliskiej znajomości z ówczesnym komisarycznym prezydentem Poznania, Erwinem Więckowskim¹³.

Ryc. 1. Janusz Teodor Dybowski przed wojną.

Źródło: Domena publiczna. Pobrano 30 stycznia 2022 r.
z: <http://www.info.kalisz.pl/dybowski/Rozdz3.htm>

Po wrześniowej klęsce przedostał się poprzez Słowację oraz Węgry do Francji, wstępując w randze kanoniera do 1 Dywizji Grenadierów, zorganizowanej przez rząd polski na obczyźnie pod dowództwem generała Bronisława

¹² M.in. był studentem innego kaliszczanina, prof. Alfonsa Parczewskiego, rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i prezesa Towarzystwa Naukowego w tym mieście. Nic dziwnego, że w 1933 r. Dybowski przybył do Kalisza, by wziąć udział w pogrzebie zasłużonego prawnika i działacza społecznego na miejscowym cmentarzu przy Rogatce.

¹³ Erwin Emil Juliusz Więckowski (1894-1975), pułkownik dyplomowany WP, m.in. szef sztabu 25 Dywizji Piechoty w Kaliszu, przeniesiony w stan spoczynku, w 1937 r. na krótko powołany został na stanowisko komisarycznego prezydenta Poznania. W czasie wojny przez Rumunię i Francję dotarł do Wielkiej Brytanii, pełniąc wiele odpowiedzialnych funkcji w Wojsku Polskim. Po wojnie przebywał na emigracji w Kanadzie.

Ducha, a po rozwiązaniu dywizji w obliczu klęski Francji, po wielu przygodach dotarł do granicy francusko-szwajcarskiej, którą przekroczył z 19 na 20 maja 1940 r. wraz z resztkami Dywizji Grenadierów oraz znaczną częścią 2 Dywizji Strzelców Pieszych. W Szwajcarii nie tylko włączył się w działania oświatowe obozie internowanych, o czym świadczy zachowany skrypt, któremu poświęcono niniejszy artykuł, lecz również skorzystał z możliwości, jakie Szwajcarzy stworzyli Polakom po internowaniu, a mianowicie jako jedna z 36 osób kontynuujących studia uniwersyteckie, 19 marca 1943 r. obronił pracę doktorską, poświęconą Norwidowi, zatytułowaną *Cyprian Norwid als christlicher Kulturphilosoph der polnischen Romantik*.

Po kilku latach spędzonych po wojnie na obczyźnie, Janusz Teodor Dybowski wrócił do kraju. Na tę niełatwą z punktu widzenia emigrantów decyzję złożyły się przychylne recenzje jego twórczości literackiej i dramaturgicznej, jakie wystawiały mu autorytety tej miary co Michał Rusinek, Leon Schiller i Jarosław Iwaszkiewicz, ale także – jak można sądzić – informacja, że jego starszy brat Stefan (niegdyś nauczyciel szkół kaliskich, współorganizator Towarzystwa Przyjaciół Książki w Kaliszu i redaktor czasopisma „Ziemia Kaliska”) został w końcu stycznia 1947 r. ministrem kultury i sztuki w rządzie Józefa Cyrankiewicza. Początkowo kariera Janusza Teodora rozwijała się intensywnie, bowiem od 1947 do 1948 formował repertuar Teatru Polskiego w Poznaniu, później zaś kolejne trzy lata spędził na stanowisku kierownika literackiego teatru w Olsztynie. Od 1952 r. jednak Dybowski popadł w nielaskę, jego utwory przestały być publikowane, a sam pisarz trafił nawet do więzienia z oskarżeniem o działalność szpiegowską na rzecz Stanów Zjednoczonych. Po uwolnieniu podjął pracę kolejno w teatrach w Rzeszowie, Olsztynie i Koszalinie. Dopiero odwilż październikowa przywróciła mu w pełni możliwość pracy zawodowej oraz pracy twórczej, bowiem Janusz Teodor Dybowski był nie tylko dramaturgiem, lecz także płodnym pisarzem, autorem wielu popularnych książek. Jako dramaturg zapisał się autorstwem wielu utworów, z których kilka wystawiono na scenach Warszawy, Poznania, Bielska, Częstochowy, Olsztyna, Rzeszowa, Torunia i Kalisza. Zdecydowanie bardziej znany jest jako autor utworów prozatorskich, by wymienić tylko najbardziej znane powieści: *Błazen starego króla* (1967); *Bunt Paryża* (1970, 1971); *Hołd Pruski* (1964, 1965, 1974); *Światło nad Helladą* (1963, 1967) czy *Wieża Czarnej Księżniczki* (1968, 1972, 1980).

Wydał też dwie książki poświęcone miastu swojej młodości – Kaliszowi. *Gorące wici* (1962) są opisem legendarnych dziejów Ptolemeuszowej Kalisii, zaś *Saga grodu nad Prosną* (1975) przypomina niezwykle wątek w dziejach tego miasta: działania Polaków niemieckiego pochodzenia – żołnierzy Armii Krajowej – przeciwko okupantowi. Powieść ta, oparta na faktach sprawiła zresztą

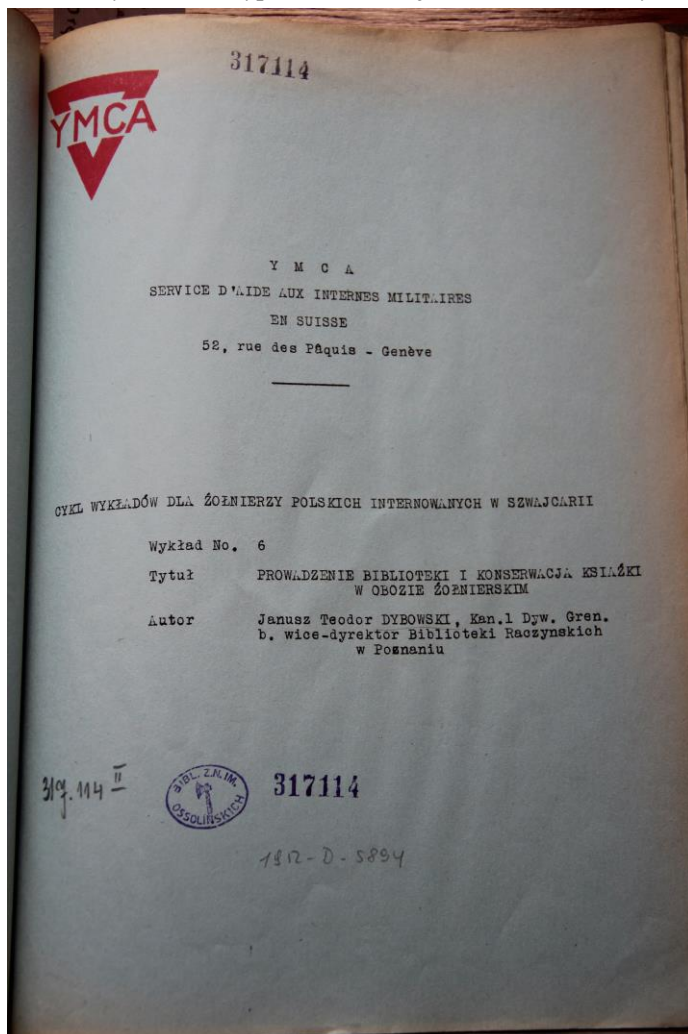
autorowi mnóstwo kłopotów i w pewnej mierze przyczyniła się do jego przedwczesnej śmierci w 1977 r. Prócz tego pisarz był autorem znacznej ilości artykułów i recenzji poświęconych problematyce literatury i teatru.

Dokonania literackie Janusza Teodora Dybowskiego charakteryzują w zupełnie oczywisty sposób jego zainteresowania i formy wypowiedzi. Nic dziwnego zatem, iż biorąc do ręki skrypt *Prowadzenie biblioteki i konserwacja książki w obozie żołnierskim* jego autorstwa bibliotekarze, a także przyszli adepci tego zawodu, szczególnie w warunkach internowania doznawali zapewne swoistego zawodu. Precyzyjnie sformułowany tytuł zapowiadał – podobnie jak to się miało w przypadku pozostałych części serii – jasno wyłożone zasady organizowania księgozbiorów bibliotecznych, ich udostępniania, a także konserwacji szczególnego dobra, jakim jest w warunkach obozowych książka. Tymczasem tekst Janusza Teodora Dybowskiego stanowi rodzaj eseju, w którym autor podkreśla znaczenie biblioteki dla życia obozowego (co czyni na przykładzie książki niemieckiego autora Edwina Ericha Dwingera *Armia za drutem kolczastym*), dołączając do tego analizę kilku książek opisujących obozy jenieckie i ich codzienne życie.

Tekst skryptu jest skierowany do oficerów oświatowych i zawiera rozważania na temat potrzeby książki i biblioteki w każdych warunkach codziennej egzystencji. Dybowski przekonuje czytelnika, że biblioteka obozowa powinna stać się ośrodkiem wymiany myśli, dyskusji żołnierzy na temat przeczytanych książek. Autor zwraca się do czytelników: „Muszą Panowie wychować sobie czytelnika, potrafi on ocenić książkę i będzie się nią opiekował” (Dybowski, s. 1). Swój tekst ubarwia cytatami poetów, mówiących o zaletach książki i czytelnictwa, wspierając w ten sposób tezy swojej wypowiedzi.

Pomimo oczywistej niezgodności treści skryptu z jego tytułem, wypada w pewnym sensie usprawiedliwić autora. Nie ulega wątpliwości, iż Janusz Teodor Dybowski był znawcą i koneserem książki literackiej, sam zresztą w swoim czasie był znanym, choć nie pierwszoplanowym autorem powieści popularyzujących historię. Fakt ten wynikał zapewne z tradycji rodzinnych, bowiem i wspomniany starszy brat Stefan miał trwale związki z książką, choćby poprzez współudział w tworzeniu i działaniu Towarzystwa Przyjaciół Książki w Kaliszu, edycji czasopisma „Ziemia Kaliska”, wydawanego przez to towarzystwo, a edytorsko wzorowanego na bibliofilskim periodyku „Silva Rerum”. Był też Stefan Dybowski, już po zakończeniu przygody z polityką, przez wiele lat szefem Ludowej Spółdzielni Wydawniczej, osobiście zabiegając o współpracę najwybitniejszych pisarzy oraz ilustratorów. (Andrysiak, 2016)

Ryc. 2. Strona tytułowa skryptu autorstwa Janusza Teodora Dybowskiego

Źródło: Ze zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.
Fot. Ewa Obala

Nie ulega jednak wątpliwości, że bibliotekarskie doświadczenia, jakie zapewne Janusz Teodor Dybowski zebrał podczas stosunkowo krótkiej pracy w Bibliotece Raczynskich w Poznaniu, nie wystarczyły, by skrypt – wbrew zamysłowi – nabrał cech podręcznika bibliotekarskiego. W trudnych warunkach internowania jednak bez wątpienia ułatwił życie wielu żołnierzom, kierując ich zainteresowania w stronę książki, tak potrzebnej nawet w najtrudniejszych momentach egzystencji.

Bibliografia

- Andrysiak, Ewa (2016). Listy Stefana Dybowskiego do Zygryda Gardzielewskiego. *Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, **16**, 40–55.
- Dybowski, Janusz. Prowadzenie biblioteki i konserwacja książki w obozie żołnierskim. Cykl wykładów dla polskich żołnierzy internowanych w Szwajcarii. Wykład nr 6. [Wyd. Y.M.C.A. Service d'Aide aux Internes Militaires en Suisse]
- Halbrook, Stephen P. (2015). *Szwajcaria i naziszi. Jak alpejska republika przetrwała w cieniu III Rzeszy*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie. ISBN 978-83-245-9128-2.
- Vetulani, Adam (1976). *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

The script *Prowadzenie biblioteki i konserwacja książki w obozie żołnierskim* (“Running a library and book conservation in a soldier camp”) by Janusz Teodor Dybowski as an example of instructional and methodical activity during World War II

ABSTRACT: The subject of the article is a document by the later writer, author of books and plays, Janusz Teodor Dybowski, prepared in the form of a script for the needs of Polish soldiers interned in Switzerland and published in Geneva in the early 1940s. The document, discussed with the use of the historical method, is an interesting example of instructional activity, preparing to conduct library work in the specific conditions of a prisoner of war camp.

KEYWORDS: Soldier libraries, Dybowski Janusz Teodor, methodology of library work, internment camps, Poles in Switzerland